

روش ها و مهارت های تحقیق

در ادبیات و مرجع شناسی

احمد رضی

(عضو هیئت علمی دانشگاه دیلا)

انتشارات فاطمی

روش‌ها و مهارت‌های تحقیق در ادبیات و مرجع‌شناسی

مؤلف: احمد رضی (عضو هیئت علمی دانشگاه گیلان)

دبیر مجموعه: حسن ذوالفقاری

ناشر: انتشارات فاطمی

چاپ اول، ۱۳۹۳

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۹۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۸-۷۹۳-۴

ISBN: 978-964-318-793-4

آزادی پیش از چاپ: واحد تولید مؤسسه فرهنگی فاطمی

مدرس تولید: فرید مصلحی مصلح آبادی

نمونه‌رسانی: مهدیه السادات عامل ابراهیمی

تألیف جلد: علی ابوالحسنی

تصحیح: ابی: اعظم سیاهوشی

نظارت بر چاپ: علی محمدپور

لیتوگراف: حسن سبزی

چاپ و صفحه‌آرایی: خاشع

نشانی دفتر: تهران، میدان دکتر فاطمی، خیابان جویبار، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۴

تلفن: ۸۸۹۴۵۴۵ (خط ۲۰) | www.fatemi.ir | info@fatemi.ir

نشانی فروشگاه: خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، تقاطع شهدای ژاندارمری

تلفن: ۶۶۹۶۱۷۲۸ | ایمیل: ۶۶۹۷۳۷۱۰

انتشارات فاطمی

کلیه حقوق این اثر برای انتشارات فاطمی محفوظ است.

رضی، احمد، ۱۳۴۲ -

روش‌ها و مهارت‌های تحقیق در ادبیات و مرجع‌شناسی / مؤلف احمد رضی، تهران: فاطمی، ۱۳۹۳.

د. ۱۶۳ ص.

ISBN 978-964-318 793-4

قیما:

کتابنامه: ۱۵۹.

۱. ادبیات فارسی -- تحقیق -- روش‌شناسی. ۲. تحقیق -- روش‌شناسی. ۳. مراجع.

۷۹۶ / ۳۵۰۳۱۰ Z

۷/۲۸۰

۱۳۹۳

۱۴۱/۵۷۵۲۴

کتابخانه ملی ایران

به نام خدا

فهرست

پنج	سخن دبیر مجله
هفت	مقدمه
۱	فصل اول کلیات
۳	اهمیت پژوهش
۴	پژوهش چیست؟
۶	اهمیت یادگیری روش تحقیق
۷	روش تحقیق چیست؟
۹	سیر تحول روش‌گرایی در تحقیق
۱۰	روش‌شناسی و معرفت‌شناسی
۱۱	اهداف تحقیق
۱۵	گونه‌شناسی پژوهش‌های علمی
۲۰	مفهوم‌شناسی اصطلاحات پژوهش
۲۳	فصل دوم پژوهش‌های مسئله‌محور و جریان‌های پژوهشی در قلمرو ادبیات
۲۵	تفاوت پژوهش ادبی با آفرینش ادبی
۲۶	لزوم توجه به پژوهش‌های مسئله‌محور
۳۱	جریان‌های پژوهشی در قلمرو ادبیات
۴۵	فصل سوم مهارت‌های پژوهشی
۴۷	مهارت مسئله‌یابی
۵۴	مهارت حل مسئله
۵۹	مهارت طراحی پژوهش

۶۸	مهارت شناسایی و ارزیابی منابع
۹۳	مهارت گردآوری اطلاعات
۹۹	مهارت تحلیل اطلاعات
۱۰۳	مهارت تهیه گزارش تحقیق
۱۰۹	مهارت مستندسازی

۱۱۵	فصل چهارم شیوه‌های عرضه یافته‌های پژوهشی
۱۱۷	مقدمه
۱۱۷	روش‌ها
۱۲۶	پایان نامه
۱۲۹	سخنرانی

۱۳۳	فصل پنجم مرجع‌شناسی
۱۳۵	مرجع چیست؟
۱۳۶	فرهنگ
۱۴۴	دایرةالمعارف
۱۵۴	تاریخ ادبیات
۱۵۷	سایر مراجع و منابع

۱۵۹	کتابنامه
-----	----------

سخن دبیر محترم

تحول آموزشی و نو سازی فرهنگی رشته به تحول نظام آموزش عالی است و این تحول، زمینه ها و لوازمی می طلبد. از میان ده ها زمینه لازم یکی اصلاح متون دانشگاهی و نگاه نو به آموزش و روش های تدریس است. نقش کتاب درسی و رساله ها در سرعت بخشی به آموزش انکارناپذیر است. خوشبختانه به تازگی سرفصل های برنامه های رشته زبان و ادبیات فارسی تغییر کرده است و توانسته بسیاری از کاستی های برنامه درسی گذشته را رفع کند. انتشارات فاطمی نیز با توجه به این تغییرات و در راستای وظایف آموزشی خود، در اولین گام ضرورت تغییر کتاب های درسی این رشته و مطابق با سرفصل های جدید، مجموعه کتاب های درسی دانشگاهی رشته زبان و ادبیات فارسی را با ویژگی های زیر به محضر استادان زبان و ادب فارسی عرضه می کند.

۱. به روز است و با توجه به آخرین منابع موضوع درسی فراهم آمده است.
۲. در تألیف هر عنوان، از استادان برجسته همان رشته با سوابق تألیف، آموزش و پژوهش بهره گرفته شده است؛

۳. مطابق با آخرین سرفصل های رشته زبان و ادبیات فارسی تدوین شده است؛

۴. در تدوین محتوا، مبانی آموزشی و ساختار درسی نامه ها مد نظر مؤلفان بوده است؛

۵. موازین درست نویسی و انطباق با مصوبات فرهنگستان زبان و ادب فارسی لحاظ شده است.

مقدمه

امروزه بارزترین شاخص بالندگی هر کشور را در توانایی‌های علمی و پژوهشی آن کشور جستجو می‌کنند. تجربه کشورهای پیشرفته نیز نشان می‌دهد که مؤثرترین عامل موفقیت آنها، جدی شمردن پژوهش در همه عرصه‌ها، استفاده از یافته‌های پژوهشی برای بهبود وضع زندگی و گام برداشتن به سوی تعالی و پیشرفت است. بخشی از این پژوهش‌ها به مسئله فرهنگ اختصاص دارد که با اهداف گوناگون از جمله حفظ و احیای هویت ملی و بازشناسی ارزش‌های نهفته در فرهنگ هر ملت اجرا می‌شود و یکی از شاخه‌های مهم آن «پژوهش ادبی» است.

پژوهش ادبی در ایران سابقه‌ای طولانی دارد؛ اما پژوهش و ادبیات جدید از دهه اول ۱۳۰۰ شمسی مورد توجه قرار گرفت و در دهه بعد، با تأسیس دانشگاه‌ها در ایران و سپس راه‌اندازی رشته‌های زبان و ادبیات رونق بیشتری یافت. پس از آشنایی دانشجویان ایرانی با مراکز علمی سایر کشورها و آثار محققان خارجی، پژوهش‌ها در عرصه زبان و ادبیات فارسی دست‌نمندتر شد و اندک‌اندک بر تعداد و کیفیت آنها افزوده شد؛ تا جایی که امروزه تحقیقات ادبی در ایران از جهت فراوانی و تنوع و از جهت تعداد پژوهشگرانی که به امر تحقیق در این زمینه مشغول‌اند از گسترده‌ترین حوزه‌های پژوهشی به شمار می‌رود. آمارهای موجود نیز نشان می‌دهد که تعداد مجلات علمی و کتاب‌هایی که در زمینه زبان و ادبیات در ایران منتشر می‌شود بیش از سایر رشته‌هاست.

از سوی دیگر توسعه آموزش عالی در ایران، به‌ویژه گسترش تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌ها تحولات باارزشی را در عرصه دانش؛ از جمله در علوم انسانی و هنر به وجود آورده و شتاب

بیشتری به روند تولید دانش ادبی داده است. نقش توسعه فناوری اطلاعات نیز در تحول سریع پژوهش‌های ادبی تأثیر فراوانی داشته و زمینه‌ساز تجدیدنظر در برنامه‌های درسی و اصلاح روش‌ها در آموزش و پژوهش شده است. به همین منظور کمیته برنامه‌ریزی درسی شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از ارزیابی برنامه‌های درسی رشته‌های مختلف، نسبت به روزآمد کردن دروس و سرفصل‌های آنها اقدام کرده است. در همین راستا برنامه‌های درسی رشته زبان و ادبیات فارسی نیز در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکتری مورد تجدیدنظر قرار گرفت و تلاش شد گرایش‌های جدید به‌ویژه در مقاطع تحصیلات تکمیلی ایجاد و عناوین جدید درسی تعریف و ارائه شود و سرفصل‌های دروس نیز بازنگری گردد. در همین بازنگری‌ها یکی از دروسی که مورد توجه برنامه‌ریزان درسی قرار گرفت، روش تحقیق است که با عناوینی گوناگون به صورت الزامی یا اختیاری در برنامه‌ها گنجانده شد که لازم است گروه‌های علمی دانشگاه‌ها در ارائه با کیفیت این درس‌ها اهتمام بیشتری نمایند تا روحیه پژوهشی در عموم دانشجویان تقویت گردد.

اصولاً روش تحقیق در هر رشته دانشگاهی چراغ راه پژوهشگران برای رسیدن به حقایق علمی است. انتخاب روش درست می‌تواند پژوهشگر را مطمئن‌تر، آسان‌تر و گاه با هزینه کمتر به نتیجه برساند؛ درحالی‌که گزینش روش نامناسب می‌تواند موجب توقف و رکود تحقیق شود. از نظر فرانسیس بیکن انسان‌لنگی که در راه راست قدم برمی‌دارد، از دوندۀ چالاک‌کی که در راه غلط می‌دود، زودتر به مقصد می‌رسد. کسی که در راه راست می‌رود هرچه تندتر برود گمراه‌تر خواهد شد. به‌رغم اهمیت‌ی که روش‌شناسی در تحقیقات علمی دارد؛ بحث از آن، چنان که شایسته است در پژوهش‌های ادبی جدی گرفته نشده است. از این رو در اغلب کتاب‌های روش تحقیق در ادبیات مباحث اصلی روش تحقیق حذف شده یا مورد کم‌توجهی قرار گرفته است و در عوض، بحث از مرجع‌شناسی به صورت گسترده مطرح شده است که آن نیز معمولاً به معرفی منابع چاپی اختصاص دارد و در آنها از معرفی منابع الکترونیکی که امروزه نقش مهمی در تحقیقات ایفا می‌کنند چندان خبری نیست.

در کتاب حاضر که محصول مطالعات نظری و تجربیات نگارنده در تدریس متوالی روش تحقیق در مقاطع تحصیلات تکمیلی، راهنمایی پایان‌نامه‌های دانشجویی و همکاری با مجلات علمی-پژوهشی در ارزیابی و داوری مقالات است، تلاش شده است تا ضمن در نظر داشتن اصول راهبردی پژوهش به مباحث اصلی و کاربردی روش تحقیق بیشتر پرداخته شود؛

به‌طوری‌که در برنامه‌ریزی و طراحی پژوهش، اجرا و مدیریت تحقیق و گزارش یافته‌های پژوهشی یاریگر دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی و سایر رشته‌هایی باشد که به شکلی با ادبیات سروکار دارند.

در این کتاب با پرهیز از نگاه تک‌بعدی به مباحث روش‌شناسی، از تنوع و کثرت روش‌ها و رویکردهای پژوهشی در حوزه ادبیات سخن به میان می‌آید و یادآوری می‌شود که روش تحقیق باید متناسب با نوع مسئله تحقیق و هدف هر پژوهش و براساس شاخص‌های خاص انتخاب به‌کار گرفته شود. هر روش در عین حال که امکاناتی را برای کشف حقیقت در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد، محدودیت‌هایی نیز دارد که دقت محقق در انتخاب درست روش و هوشیاری او را در صورت کارگیری آن می‌تواند آسیب‌ها را کاهش دهد و بر میزان کارایی آن بیفزاید. برای شناسایی بهتر و دسترسی آسان‌تر به منابع و مراجع نیز شیوه استفاده از منابع الکترونیکی مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا به دلیل توسعه فناوری اطلاعات و گسترش اینترنت، این‌گونه منابع، از سهمی از اطلاعات مورد نیاز پژوهشگران را به صورت آسان و ارزان و در کمترین زمان در اختیار آنها قرار می‌دهند. از این‌رو گروهی از لوح‌های فشرده و پایگاه‌های اینترنتی مورد نیاز پژوهشگر را نیز معرفی می‌کنند.

هدف نگارنده زمینه‌سازی برای آشنایی دانشجویان با منطق کاوش‌های دانشگاهی و کمک به آنان برای آشنایی با گونه‌های تحقیقات علمی رایج در حوزه زبان و ادبیات و همچنین معرفی روش‌ها و مهارت‌های پژوهش در این عرصه است. بر این اساس تلاش شد تا مباحث کاربردی در اولویت قرار گیرد و اصلی‌ترین مطالب مورد نیاز یک پژوهشگر آورده شود. بدیهی است لازمه تسلط بر مباحث کتاب، تمرین زیاد و به‌کار بستن آن در عمل است؛ درواقع پژوهش نوعی مهارت است و یادگیری آن نیازمند حضور در میدان تحقیق و تجربه مستقیم آن است. از این‌رو پیشنهاد می‌شود استادان محترم در تدریس این کتاب، متناسب با هر بحث دانشجویان را به فعالیت عملی ترغیب کنند و تمرین‌هایی را برای آنان در نظر بگیرند. فعالیت عملی دانشجویان می‌تواند به‌صورت انفرادی یا گروهی اجرا شود.

مخاطبان این کتاب در مرحله اول پژوهشگران و دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات اعم از فارسی، عربی، انگلیسی، ... و در مرحله بعدی دانشجویان رشته‌های هنر و آن دسته از دانشجویان رشته‌های علوم انسانی‌اند که به پژوهش‌های میان‌رشته‌ای علاقه‌مندند؛ بخش‌هایی از کتاب مانند شیوه‌های مسئله‌یابی نیز برای دانشجویان همه رشته‌های علوم انسانی قابل استفاده

است.

به باور نگارنده در حوزه روش تحقیق در ادبیات، سخنان ناگفته و عرصه‌های ناسفته فراوان است. از استادان و صاحب‌نظران و عموم خوانندگان ارجمند انتظار می‌رود با ارائه راهنمایی‌ها و پیشنهادهای اصلاحی در کاستن نواقص این کتاب و روزآمد کردن اطلاعات آن بر نویسنده منت بگذارند و دیدگاه‌های خود را برای نویسنده ارسال کنند.

در پایان بر خود فرض می‌دانم از خانم دکتر سهیلا فرهنگی برای ویرایش جامع کتاب تشکر کنم. دقت و دغدغه‌های ایشان در بهبود کیفیت محتوا و زبان کتاب نقش اساسی داشته است؛ همچنین از مسئولان مؤسسه فرهنگی فاطمی به‌ویژه جناب آقای ایرج ضرغام، مدیر محترم این مؤسسه به فراوانی آوردن چاپ این کتاب تشکر می‌نمایم.

احمد رضی

شهریورماه ۱۳۹۳

www.ketab.ir